

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor

Szimbolizáció és szemiotika

A jelteremtő ember

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor

**Szimbolizáció és szemiotika
A jelteremtő ember**

IKU – MSZT, Budapest, 2019

IKU-monográfiák

Szerkeszti: Balázs Géza

Lektorálta: Csikós Ella és Gulyás Gyula

Korrektúra: Minya Károlyné Barta Éva (Manyszi)

Arculat: Fancsek Krisztina

© Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor

© Interkulturális Kutatások Kft.

ISSN 2560-0621

ISBN 978-615-5556-18-0

Kiadó: Interkulturális Kutatások Kft. – Magyar Szemiotikai Társaság

Iroda: 1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fszt. 1.

Telefon: +36-30-318-9666

E-mail: iroda@e-nyelv.hu

Honlap és webbolt: www.e-nyelv.hu

TARTALOM

Bevezető ismertető	7
A szimbolizáció a szemiotikában I. Néhány fejezet a szimbolizáció – és általában a szemiózis – filozófiai alapvetésének történetéből	9
A szimbolizáció a szemiotikában II. A modern szemiotika és a szimbolizáció	89
A szimbolizáció a szemiotikában III. A metaforológia tanulságai	177
Irodalom	203

Bevezető ismertető

Az ember szimbólumalkotó lény. Másként: „metaforáló állat”. Vagyis az embert a jelentésátvitel (metafora, szimbólum) lehetősége, tudása különbözteti meg minden más élőlénytől. A metaforálás lehetősége velünk született, akárcsak a nyelvelsajátítás képessége.

A metaforát, szimbólumot elsősorban a filozófia, utóbb az irodalomelmélet, majd a nyelvészet tárgyalta. Ennek az alapvető emberi jelenségnek több tudomány oldaláról való szintézisszerű megközelítését adja Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor. A Széchenyi-díjas szerzők – magukat leginkább kulturális antropológusnak nevezik, de legalább annyira szemiotikusok is – a szemiotika világszerte érvényes eszközeivel, megközelítési módjaival keresik a metaforálás, a szimbolizáció gyökereit, magyarázatait.

A szerzők (Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor, MTA TK SZI – MOME) a magyar szimbólumkutatás legjobb szakemberei: az elméleti szimbólumok vizsgálatától a leginkább hétköznapi jelenségekig (pl. magyarságszimbólumok, tárgyak) számos területet megvizsgáltak, dokumentáltak. Korábbi nagy sikerű, nagy visszhangot kiváltott munkáik eredményeinek elméleti jellegű áttekintéseként is felfogható a mostani alapos, három fő részre tagolt tanulmány.

I. A szimbolizáció a szemiotikában (Néhány fejezet a szimbolizáció – és általában a szemiózis – filozófiai alapvetésének történetéből)

II. A szimbolizáció a szemiotikában (A modern szemiotika és a szimbolizáció)

III. A szimbolizáció a szemiotikában (A metaforológia tanulságai)

A Szimbolizáció és szemiotika (A jelteremtő ember) című kismonográfiájuk tudományos megalapozottságú, egyszersmind élvezetes, ismert fogalmakat újszerű összefüggésben láttató ismeretterjesztő munka, ami bizonyítja Szépe György nyelvész-szemiotikus tömör megállapítását: „a szemiotika: napfényes filológia”.

A SZIMBOLIZÁCIÓ¹ A SZEMIOTIKÁBAN I.

Néhány fejezet a szimbolizáció – és általában a szemiózis – filozófiai alapvetésének történetéből²

Másutt³ kifejtettük már a szimbolikus gondolkodással kapcsolatos kiinduló elveinket. Itt csak tézisszerűen összefoglaljuk ezek summáját:

1. Az ember (a hegeli iskola fogalma szerint) „nembeli lény”: lényegét alapvetően az emberi Nem (faj) sajátosságai határozzák meg: az ember lényege nem individualitása, hanem nembelisége felől értelmezhető.⁴

¹ Megköszönve a szöveg szaklektorainak, Csikós Ellának és Gulyás Gyulának rendkívül értékes megjegyzéseit, itt kell reagálnunk arra (az egyébként mások által is felvetett) megjegyzésre, miszerint a szimbólum/szimbolizáció/szimbolikus gondolkodás kifejezések annyiféle jelentéssel terheltek (s például egészen más szerepük van a tudomány és a művészet területén), hogy célszerűbb lenne ezeket új kategóriákkal helyettesíteni. Minthogy azonban vízióink éppen egy olyan gondolkodásmód, amelyben egyesülnek, szintetizálódnak ezek (pontosabban, amelyben tudatos szinten „helyreáll” e fogalmak közös nevezőjeként e különböző mozzanatok egysége, s amelyben feloldódik például a művészet és tudomány különállása is), ezért szándékosan ragaszkodunk a kétségkívül sokjelentésű, „túlterhelt” fogalmakhoz.

² Az alább olvasható három tanulmány tervezett „Szimbolizáció” monográfiánk előtanulmányának tekinthető. Műfaját tekintve: nem kifejtése még saját, szimbolizációról alkotott nézeteinknek, s nem is a vonatkozó szakirodalom bemutatása, hanem a kettő egymásraveztetése. Azt próbáljuk áttekinteni, hogy mindannak megfelelői, amiket itt kiinduló téziseinkben állítunk, – illetve bizonyos, velük valamiképpen összefüggésbe hozható gondolatok – miképpen jelennek meg a huszadik századi szemiotika, illetve az annak alapjául szolgáló egyes filozófiai koncepciók szövegeiben. Ha egy hivatkozott szövegnek van magyar kiadása, az idézetet magyarul, ha nincsen, eredetiben közöljük.

³ Kapitány–Kapitány, 2005; Kapitány–Kapitány, 2016.

⁴ Korántsem mindegy, hogy miből vezetjük le az emberi lényegét. Akik az eszközhasználatot hangsúlyozták, az ipari termelés, a gazdaság prioritásából indultak ki. Az ember nembeli természetéből való levezetés az emberi nemet és egyént összekötő szellem (és a *társadalomalakító* szellemi termelés) prioritásán nyugszik. A nembeliségből való kiindulás ellen gyakran felvetik, hogy a Nem – szemben az emberi egyénnel – nem empirikus fogalom, de ez csak annyiban igaz, amennyiben a Föld Nap körüli forgása sem közvetlen tapasztalati tény, mióta azonban felfedezték, a tapasztalati értelmezés bizonyul tévesnek. Az individuális megismerésből levezetett-felépített szemlélet hamis, mert az individualitás a levezetett. Nincs individuum, amely ne a Nem által működtetett szemléleti rendszert használná.

2. Az emberi Nem (faj)⁵ legfőbb sajátossága, hogy individualitásokban létezik, akik – mintegy az emberi Nem individuális sorsot megélő „felderítői-ként” – egyéni, sajátos tapasztalataikat az általuk használt jelrendszerek segítségével közvetlenül vissza tudják csatolni az emberi Nemhez, ugyanakkor az emberi Nem ugyanezen jelrendszerek segítségével az egyes egyének megismerőképességét az emberi Nem közös tapasztalattárából állandóan új és új elemekkel tudja feltölteni.
3. Az ember e sajátos (egyszerre individuális és közös emberi) megismerő mechanizmus segítségével az őt meghatározó feltételeket, a külső és belső természetet bizonyos mértékig mindinkább az ember számára valóvá tudja változtatni. (Eközben persze állandóan újabb nehézségeket is termel a maga számára).
4. E tevékenység során fő eszköze a fogalmi-logikai gondolkodás, amely az azonosság törvényéből kiindulva ($A = A, 1 = 1$) bármit az ember eszközévé képes változtatni annak köszönhetően, hogy a természetben felismert oksági sorokat algoritmusokká s ezen keresztül tevékenységi sorokká tudja átfordítani. Ebben alapvető támasza az $1 = 1$ azonosságtörvényre épített matematika.
5. Azonban a természet rendszerének az ilyen oksági összefüggések mindig csak részei; az ember csak ezeknek a totalitásból való kiragadásával képes építkezni. Ez a kiragadás a valóság megismerésének minden lépésével egyúttal más összefüggések figyelmen kívül hagyását is jelenti, így a fogalmi-logikai megismerés sosem tekinthető „a valóság” megismerésének.
6. Az emberiség e folyamat korrigálására többek között egy másik megismerő mechanizmust használ. Mi ezt nevezzük szimbolikus gondolkodásnak.⁶
7. A szimbolikus gondolkodás egyrészt arra (a fogalmi-logikai gondolkodást feltehetően megelőző) érzékelési képességre támaszkodik, amely a fogalmi-logikai gondolkodás kiragadó-leegyszerűsítő eszköze nélkül képes a (környezetet és önmagát egyaránt magába foglaló) „Egész” közvetlen befogadására; másrészt a fogalmi-logikai gondolkodás által szétválasztottakat megpróbálja összekapcsolni, ezáltal közelítve vissza az „Egész” egységéhez. Ez a gondolkodásmód (amelyet a „termékeny differenciálatlanság” álláspontjának is nevezhetjük) korrekciója is a fogalmi-logikai gondolkodásnak, és attól független gondolkodásmód is. A „szimbólum”, „szimbolikus” fogalmak túlterheltsége, sokféle használata ellenére azért ragaszkodunk e kategória használatához (a kategóriának általunk tulajdonított értelemben), mert fogalmában egyrészt etimológiailag is lényeges az *összekapcsoló* jellegre

⁵ A nem (genus) fogalmának használata során a továbbiakban kisbetűvel írjuk, amikor a logikai osztályképzés nem-fogalmáról, és nagybetűvel, amikor az ember nembeliségéről van szó. (Az idézetekben természetesen ebben is és egyebekben is a forrás helyesírását követve.)

⁶ E kétféle gondolkodás nem azonosítható a kanti ész/értelem megkülönböztetéssel: Kant e két kategóriája alapvetően a *fogalmi-logikai gondolkodás* két fázisának és egyúttal két típusának is tekinthető, mégha tartalmaznak is bizonyos, a szimbolikus gondolkodásban is szerepet játszó mozzanatokot.

való utalás, másrészt a fogalom köznyelvi használatának és a különböző szimbólumfogalmaknak is közös nevezője a közvetlen fogalmi jelentéstől, és a fogalmi-logikai gondolkodástól való különbség (márpedig a szimbolikus gondolkodásnak éppen ezt a két vonását: az összekapcsoló jelleget és a fogalmi-logikai gondolkodástól való különbözést tartjuk e gondolkodásmód lényegének).⁷

8. A szimbolikus gondolkodás kiindulópontja az, hogy az „ $A = A$ ” és „ $A \neq A$ ” *egyszerre* érvényes. Ez egyrészt arra vonatkozik, hogy bármi, amit különválasztunk az Egészből, egyszerre külön is választható, meg nem is. Bármely individualitást azonosítunk önmagával, ez igaz is lesz, hiszen van olyan szempont, ami ezt az elkülönítést indokolja, de nem is igaz, amennyiben más szempontokból az Egészből való kiragadás indokolatlan. Itt nem csupán arról van szó, hogy a szubjektum *nézőpontja* lehet ilyen is, olyan is (különválasztó vagy egységben látó), hanem hogy – mint a dialektikus gondolkodás évszázadok óta hangsúlyozza – a valóságban is *egyszerre* (időben is és logikailag is egyszerre) tény bármely létező önmagával való azonossága és nem-azonossága. (A mozgó test fogalmában például feltételezzük, hogy valami önmagával azonos dolog mozog, de minthogy a mozgás térben és időben való elmozdulást, nem-azonosságot jelent, bármely dolgot csak ezzel a nem-azonosságával együtt tekinthetünk önmagával azonosnak.)
9. Minthogy az egész általunk ismert létezés: mozgás, s azonosság csak a változatlanság (nemlétező) pillanatában állhat fenn, ezért az $A = A$ -ra alapozott gondolkodás kezdettől fogva problémákba ütközik. Az egyik ilyen Zénón klasszikus paradoxona, amely azt a kérdést veti fel, hogy ha megállítjuk az időt (s az idő megállítása itt azt a gondolati aktust képviseli, amit a fogalmi gondolkodás tesz bármely dolog önmagával való azonosítása által), akkor ebben a kimerevített-megszüntetett időben a kilőtt nyíl hol tartózkodik? (Pusztán az $A = A$ -ból kiindulva ez a kérdés nem válaszolható meg.) Ezt a paradoxont a mi szemléletünk szerint úgy lehet feloldani, ha feltételezzük, hogy mozgás *valamilyen módon a megállított időben is létezik*. (S így az $A = A$ a hipotetikus időtlenségben sem fedti le a valóságot.) Mivel a megállított idő az időbeli mozgás nemléte, ezért ez csak úgy lehetséges, ha az időbeli mozgás hiánya esetén másfajta mozgásokat feltételezünk.

⁷ A „szimbolizáció” jelenségét középpontba állító monográfiánktól végül is éppen azt reméljük, hogy a fogalom körüljárásával olyan szimbólumfogalmat alakíthatunk ki, amellyel a különböző tudás- és szakterületek különböző szimbólumfogalom-használatából következő zavarok leküzdhetők. Egyelőre csak annyit, hogy „szimbolikus gondolkodásnak” a fogalmi-logikai gondolkodással szembeállítható gondolkodásmódot, „szimbólumnak” az e gondolkodásmóddal létrehozott produktumokat, „szimbolizációnak” pedig e produktumok létrehozásának folyamatát értjük, s próbáljuk majd elemezni. (A „produktum” kifejezést egyértelműen szellemi értelemben használva, mert ugyan számos szimbólum tárgyi jellegű, de szimbolikusságuk ezeknek is csak a szellemi működés folyamatában jön létre.)

10. Hipotézisünk szerint⁸ a mozgásnak is legalább három dimenziója van, amelyek mindegyike egyúttal a másik kettő *létrehozója* is. Az időbeli mozgás e három mozgásdimenzió egyike. Az idő hipotetikus megállítása esetén egyrészt (továbbra is) *folytonosan* változik a mozgó létező „*kapcsoltsági foka*” (ami a környezetétől való elválásának illetve az ahhoz való kapcsolódásának dimenziójában történő változást jelent),⁹ másrészt változik az is, hogy az adott létező mennyiben tekinthető önálló Egésznek, vagy valami részének. (Minden létező egész is, meg része is sok minden egyébnek, itt a mozgásdimenzió azt jelenti, hogy – az időbeliségtől függetlenül is – *folytonos* változás történik abban, hogy az *adott létező milyen mértékben viselkedik önálló egészként vagy valami részeként.*)¹⁰ A létezők tehát e hipotézis szerint egyszerre három dimenzióban változnak: a térbeli-időbeli elmozdulás, a kapcsoltsági fok változása, és a rész-egész arány változása akkor is érvényesül minden létezőben, ha a másik kétfajta mozgást hipotetikusan megállítjuk (így értelmezhető az az állítás, hogy egymást hozzák létre).¹¹
11. A szimbolikus gondolkodás e tekintetben úgy korrigálja a fogalmi-logikai gondolkodást, hogy az emberi szemléletben az abban különválasztott elemek kapcsoltságát (a metaforával), illetve rész/egész voltát (a szünekdochéval) vagy mindkettőt (a metonímiával) *változóvá* teszi, és ezzel az adott dologra vonatkozó „ $A = A$ ” tételt a valóságnak teljesebben megfelelő „ $A = A$ és ugyanakkor $A \neq A$ ” tétellel változtatja. Ezáltal véleményünk szerint a szimbolikus gondolkodás alkalmas a valóság olyan megragadására, amiről a fogalmi-logikai gondolkodás az emberi célok érdekében (a valóságot az e célok megkívánta lépések algoritmizálásához igazítva, redukálva) szűkségképpen (ideiglenesen) lemond.
12. A szimbolikus gondolkodás egyfelől megelőzi a fogalmi-logikai gondolkodást (amennyiben a számára megjelenő differenciálatlan totalitásra nyitott érzékelés korábbi), másrészt mint gondolkodási forma (és korrekciós mechanizmus) ráépül arra.

⁸ Lásd erről Kapitány–Kapitány, 1995.

⁹ Erre utal az a megállapítás, miszerint bármely dolog külön is választható a környezetétől, meg nem is, azaz állandó mozgás van abban, hogy bármely szemlélhető-beazonosítható dolog *menynyire* kapcsolódik a környezetéhez, illetve mennyire válik ki abból.

¹⁰ Bármely dolog „elpusztulása” egészként való létezésének végét jelenti, de a pusztulás előtt, amíg „egészként” létezik, akkor is minden időpillanatban változik, hogy mennyire, milyen arányban érvényesülnek benne az egészét, illetve a részeit irányító törvények.

¹¹ A mozgás természetére vonatkozó hipotézisünk megemlítését itt azért gondoljuk nélkülözhetetlennek, mert véleményünk szerint a szimbolikus gondolkodás (a következő tézisben felvezetett módon) a valóságnak éppen ezt a természetét képezi le, s éppen ezáltal lesz alkalmas a totalitás sajátos megragadására, a fogalmi-logikai gondolkodás reduktivitásának meghaladására.

13. A szimbolikus gondolkodás terméke, eszköze a szimbólum nyitott jelentésű, azaz jelentése¹² és jelentéstartománya nemcsak állandóan változik, hanem a fogalmi-logikai gondolkodás megkívánta egyértelmű definiálhatóság kritériumának egyetlen adott pillanatban sem tesz eleget (s nem is kíván eleget tenni).
14. Mivel a fogalmi-logikai gondolkodás elemei, a fogalmak is eredetileg a szimbolikus gondolkodás alapjaiból szakadnak ki (vagyis nem a szimbólum a pluszjelentéssel felruházott fogalom, hanem a fogalom a körülírt, bezárt jelentésű szimbólum),¹³ ezért a fogalmakat is jogos szimbólumoknak nevezni („elsőfokú szimbólumként” megkülönböztetve a már létező fogalmakat a szimbolikus gondolkodás által jelentésüket [újra] kinyitó „másodfokú szimbólumoktól”). Mind a fogalmi-logikai gondolkodás „elsőfokú szimbólumára”, mind a szimbolikus gondolkodás „másodfokú szimbólumára” igaz, hogy az egyedi és általános nincs benne szétválasztva, ebben az értelemben tekinthető mindkettő „szimbólumnak”.¹⁴

¹² Gottlob Frege teljesen jogosan figyelmeztet arra, hogy meg kell különböztetni a jelentés és az értelem fogalmát. Ezeket a fogalmakat gyakran egymást felcserélve vagy éppen egymás szinonimáiként használják. Mi elfogadjuk Frege azon megkülönböztetését, mely szerint minden jelnek van „*értelme*”, az, amit értünk rajta. A „*jelentés*” ebben a megkülönböztetésben arra vonatkozik, ami az adott értelem valóságreferenciája. (Carnapnál – aki új kategóriák bevezetésével próbálta elkerülni az „*értelem*” és „*jelentés*” szavak többféle használatából fakadó zavarokat – Frege fogalmai közül az „*értelemnek*” az „*intenzió*”, a „*jelentésnek*” az „*extenzió*” felel meg.) „*Értelem*” és „*jelentés*” általa alkalmazott megkülönböztetését Frege az alábbi példával világítja meg: „A következő kifejezésnek: »a Földtől legtávolabb levő égitest« van értelme, viszont nagyon kétséges, hogy van-e jelentése is” (Frege in: Horányi–Szépe, 1975: 139). (Ebből a nézőpontból a következetes szubjektív idealista számára a jelnek csak értelme lehet.) A szimbólum azonban véleményünk szerint éppen arra épít, hogy az általa alkalmazott jel minden értelmét egyúttal jelentésesnek – tudniillik az *emberiség számára* használhatónak, s ekként valóságosan létezőnek – feltételezi. Ezért az alábbiakban a szimbólumra vonatkoztatva a két fogalom között nem teszünk megkülönböztetést. (Frege egyébként szintén jogosan megkülönbözteti az adott jel értelmét és az adott jel kiváltotta képzetet is: „A képzet [...] lényegesen különbözik a jel értelmétől, amely sokak közös tulajdona lehet, tehát nem az egyes ember pszichikumának része vagy módusza; aligha lehet ugyanis kétségbe vonni azt, hogy az emberiség a nemzedékről nemzedékre áthagyományozott gondolatok közös kincsével rendelkezik” [Frege in: Horányi–Szépe, 1975: 140]. „Azt mondhatnák [...]: ahogy ugyanazzal a szóval az egyik ember ezt a képzetet, a másik egy másikat kapcsol össze, ugyanúgy kapcsolhatja a szóhoz az egyik az egyik, a másik a másik értelmet is. Azonban ebben az esetben a különbség csak a kapcsolás módjában állhat fenn. Ez pedig nem gátolhatja meg azt, hogy mindketten ne ugyanazt az értelmet fogják fel; azonban képzetük nem lehet egy és ugyanaz” [Horányi–Szépe, 1975: 141]. A szimbólum azonban az egyéni képzet és a közös emberi értelem között is összeköttetést teremt.)

¹³ Az $A = A$ nem a kiinduló alapigazság, hanem csak az összetett valóság egy speciális alete.

¹⁴ Sok zavart okoz a „szimbólum” fogalom használatában, hogy egyes szerzők „szimbólumról” szólván kifejezetten az elsőfokú szimbólumokat, a fogalmakat értik ezalatt, míg mások (és a köznyelv) inkább a másodfokú szimbólumokat. De e zavar azért alakulhatott ki, mert az említett közös nevező miatt van relevanciája annak, hogy mindkét kategóriára ugyanazt az elnevezést alkalmazzuk. A zavar elkerülése érdekében viszont szükséges a „szimbólum” két fajtájának (mondjuk az „elsőfokú” és „másodfokú” jelzők általi) megkülönböztetése is.

15. A szimbolikus gondolkodás eredményeként (a szimbolikus gondolkodásnak a fogalmi-logikai gondolkodásra való visszahatásaként) az elsőfokú szimbólumok, a fogalmak jelentése is állandóan bővül, a másodfokú szimbólumoktól viszont az különbözteti meg őket, hogy bővülő definíciójuk egy-egy adott pillanatban körülírt, nem nyitott jelentésű.
16. A fogalmak és szimbólumok (az elsőfokú és másodfokú szimbólumok) ilyenképpen állandóan átmehetnek egymásba. A fogalmi-logikai és a szimbolikus gondolkodás együttesében jön létre az egyén és a társadalom egyidejű azonossága és nem-azonossága is, ami a fogalmi-logikai gondolkodással megfogalmazható, de átérthetővé¹⁵ éppen a szimbolikus gondolkodás által válik.
17. Mindebből következik az is, hogy mint a gondolkodástörténet megannyi nagy vitája, a nominalizmus és a realizmus igazsága sem vagylagos, mindkettő igaz (csak másra vonatkozik). Az is igaz, hogy az absztrakciók a megismerő értelemben utólag (az elsőfokú szimbolizáció folyamatában) jönnek létre a dolgok megnevezésére (ez a realizmus igazsága), de az is igaz, hogy az univerzálisok (ezen értsük a létezés törvényeit, amelyeket a két szimbolizáció együtt segít megközelíteni) az egyes dolgok létezésének előfeltételei (ez pedig a nominalizmusé).

E kiinduló megfontolások képezik a szimbólumokról való gondolkodásunk alapjait. A továbbiakban ezt próbáljuk szembesíteni a szemiotika történetében a szimbólumokról, a szimbolizációról megfogalmazott gondolatokkal, illetve ezt megelőzően a szemiotikai gondolkodásnak is alapjául szolgáló ismeretelméleti megfontolásokkal. Azt, hogy az egyes filozófusok elméletei milyen arányban szerepelnek az alábbiakban, nem jelentőségük határozza meg, hanem az, hogy milyen mértékben érintik azon problémakört, amelyet mi a „szimbolizáció” fogalmával próbálunk körüljárni. Műveikből csak azokra a részekre koncentrálna, amelyek véleményünk szerint a fogalmi-logikai és a szimbolikus gondolkodás, a jelrendszerek, az egyén és az emberi Nem közötti viszony, a „termékeny differenciálatlanságra” alapozott, az egyedi és a totalitás közti kapcsolatot megragadni próbáló szemlélet és a rész-egész problematika kérdésköreit érintik.¹⁶

A szimbolizációról való (szemiotikai) gondolkodás ősforrásai szempontjából inkább Arisztotelésztől, mint Platónnál érdemes kiindulni. Platónnak vannak sokat

¹⁵ E kifejezés itt a szimbolikus gondolkodás azon sajátosságára utal, amely által e gondolkodás mód egyszerre nyújtja az embernek az *átélés* és a *megértés* lehetőségét.

¹⁶ Természetesen a „szimbólum” fogalmán – mint látni is fogjuk – a különböző szerzők nem teljesen ugyanazt értik, ugyanakkor vannak, akik nem is használják ezt a fogalmat, mégis lényegében ennek sajátosságait írják le.